

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNDE SURİYE FAKTÖRÜ: RİSK ÜÇGENİNDE İSTİKRAR ARAYIŞI

Soner Doğan

INSAMER
İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Türkiye-İran ilişkileri siyasi ve mezhebî rekabete dayalı köklü bir geçmişe sahiptir. Osmanlı'nın Batılı devletlere karşı egemenlik mücadelesi verdiği dönemde, İran'ın aynı Batılı devletlerle ilişki içerisine girerek Osmanlı'ya karşı doğu sınırlarında bir güvenlik riski oluşturmuş olması veya Fatih Sultan Mehmet'in Venediklilerle mücadelesi sırasında Akkoyunluların Venediklilerle anlaşması üzerine yaşanan Otlukbeli Savaşı ya da Safavilerin Osmanlı'ya karşı bazı Avrupalı güçlerle kurduğu ittifak misali çok eski dönem örneklerinde olduğu gibi, 19. yüzyıldaki Osmanlı-Rus mücadelelerinde de İran'ın Rus tarafını desteklemesi, Türkiye-İran ilişkilerinin tarihî süreçteki seyri hakkında önemli fikir vermektedir.

Osmanlı Devleti'nin sona ermesinden sonra, İran'da da Kaçar Hanedanlığı'nın yıkılıp yerine Rıza Pehlevi'nin gelmesi ile Türkiye-İran ilişkileri farklı bir boyuta

taşınmış ve 1920'den itibaren iki ülkenin Batılılaşma eğilimi nedeniyle ikili ilişkiler gayet sıcak bir dostluğa dönüşmüştür. Bölgesel sorunlara yaklaşımla ilgili olarak da özellikle 1937'deki Sadabat Paktı iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran adımlardan biri olmuştur.

2. Dünya Savaşı yıllarıyla birlikte Ortadoğu jeopolitiğinde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. 1947'den itibaren gerek İran gerekse Türkiye, Amerika'nın güvenlik şemsiyesi altında Batı'nın bölgedeki iki stratejik müttefiki olmuştur. Bu tarihten itibaren aynı blok içerisinde yer alan iki ülke ilişkileri, 1979 İran Devrimi'ne kadar gelişme göstermiştir. 1979 yılında İran Devrimi'nin gerçekleşmesiyle Şah yönetimi devrilmiş ve dinî yapının hâkim olduğu cumhuriyet rejimine geçilmiştir. Türkiye başlangıçta İran'da yaşanan devrime sıcak bakmış olsa da çok geçmeden bu tutumunu değiştirmiştir. Bu dönemden sonra her

INSAMER
İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

iki ülke de birbirlerinin rejimini kendileri için tehlike olarak görmeye başlamıştır.

Türkiye ile İran ilişkilerindeki çatlağın 1990'lı yıllardan itibaren derinleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira bu yıllarda İran'ın PKK terör örgütüne destek vermesi, ikili ilişkilerde gerginliğin artmasına yol açmıştır. 1997'de İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Tahran Konferansı'nda İran'ın Türkiye'yi Kuzey Irak'a yaptığı operasyonlar sebebiyle kınaması, ikili ilişkilerdeki önemli kırılma noktalarından biri olmuştur.

2000'li yıllardan itibaren ise Türkiye'de halkın inançlarıyla barışık muhafazakâr bir partinin iktidara gelmesi, iki ülke ilişkilerinin yeniden bir yumuşama dönemine girmesinde etkili olmuştur. Ekonomik ilişkilerin ön planda olduğu, kazan-kazan anlayışıyla hareket edilen bu dönemin en önemli getirilerinden biri ise, İran'ın 2002 yılında PKK'yı terör örgütü olarak kabul etmiş olmasıdır.

Nükleer çalışmaları dolayısıyla İran'a ambargo uygulama kararı alan Batılı ülkelerin baskılarına rağmen Türkiye bu konuda çekimser bir tavır sergilemeyi tercih etmiş ve Birleşmiş Milletler tarafından alınmayan hiçbir ambargo kararına katılmayacağını belirtmiştir. Bu süreçte iki ülke arasında yaşanan bazı krizler, ilişkileri olumsuz etkilese de ekonomik alandaki iş birlikleri giderek artmıştır. Ancak 2011 yılında Arap Baharı hareketinin Suriye'ye uzanmasından sonra Türkiye-İran ilişkileri yeni bir safhaya girmiştir. İran'ın Suriye muhalefetine mücadelesini terörist faaliyet olarak değerlendirmesi, iki ülkeyi karşı karşıya getiren en temel mesele olmuştur. Zira Türkiye, İran'ın aksine Suriye muhalefetine halkın meşru temsilcisi olarak gördüğünü açıklamıştır.

ABD ve Rusya'nın Suriye politikaları da Türkiye-İran ilişkilerinin gidişatında etkili olmaya başlamıştır. Son olarak Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak krizi esnasında İran'ın bu durumu fırsat bilip Türkiye aleyhine bazı açıklamalar yapması, doğalgaz tedariki konusunda destek olmaması ve Türkiye'yi zorda bırakacak birtakım eylemler içerisine girmesi, ikili ilişkilerin bir kere daha güven testine tabi olmasına neden olmuştur.

İran-Suriye ilişkilerinin tarihî seyrine bakıldığında ise, 1979 İran Devrimi'nden sonra iki ülke ilişkilerinin

canlandığı görülmektedir. Bu dönemden önce İran'ın Batı bloğunda, Suriye'nin ise Doğu bloğunda yer alması, iki ülke ilişkilerinin gelişmesini engellemiştir. 1979 Devrimi'nden önceki dönemde İran, ABD ve Batı'nın önemli müttefiki olarak SSCB'nin yayılmasına karşı bölgede jandarma görevinde bulunmuştur. Suriye ise, SSCB'nin Ortadoğu'daki Batı etkisini kırmak ve burada kendisine nüfuz alanı oluşturmak için ihtiyaç duyduğu müttefiki olmuştur. Dönemin getirdiği blok siyasetinden dolayı, 1979'a kadar olan sürede İran ve Suriye arasında yakın iş birliği kurulamamıştır.

Devrimle birlikte Şah rejiminin yıkılıp Şiilerin yönetime geçmesi, İran'ın dış politikasının tamamen değişmesine neden olmuştur. Ayetullah Humeyni'nin başında olduğu yeni İran yönetimi, ABD ve Batılı ülkelerle ilişkilerini ya dondurma ya da asgari düzeye çekme kararı almıştır. Bundan sonra İran, kendine yeni siyasal etki alanları açmak için Ortadoğu başta olmak üzere Şii nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelere yönelmiştir. Her ne kadar Suriye'de Şii nüfusu fazla olmasa da Lübnan'a ulaşmak için Suriye'nin jeopolitik konumu olağanüstü bir imkân sağlamaktadır. Bu sebeple İran, benimsediği Şii Hilali politikası çerçevesinde Suriye ile ikili ilişkileri geliştirmenin yollarını aramıştır. Bu sırada Arap dünyasında kendisini yalnız hisseden Şam yönetimi de alternatif ittifak arayışlarına yönelmiştir. Zira Mısır'ın Camp David Anlaşması ile Suriye'yi İsrail karşısında yalnız bırakması, Irak ve Suriye'deki Baas partilerinin rekabet içerisinde olması, Suriye'yi İran ile yakınlaşmaya sevk eden bölgesel zorunluluklar olarak belirlemiştir. İlerleyen dönemlerde İran'ın Suriye ile ilişkilerini geliştirmesi, Lübnan ile olan ilişkilerini de etkilemiştir. Suriye'nin stratejik bir coğrafyada yer alması, İran ve Suriye'nin Lübnan-İsrail Savaşı'nda Lübnan'ın yanında İsrail'e karşı birlikte hareket etmeleri durumunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca İran'ın Devrim Muhafızları aracılığıyla kurduğu Hizbullah örgütü de İran ve Suriye'nin bölgesel politikalarında etkin rol almaya başlamıştır.

Arap halklarının uyanışı olarak adlandırılan Arap Baharı olayları ile baskıcı rejimlere karşı başlayan ayaklanmalar, Suriye'de de Esed rejimini hedef almıştır. Halkın reform taleplerine cevap vermek yerine, Arap Baharı'nın yayıldığı diğer pek çok ülkede olduğu gibi, Esed yönetimi de halkına karşı şiddet uygulama yoluna gitmiştir. Bu dönemde İran yönetimi söz konusu

diğer ülkelerde halktan yana tavır alırken, Suriye’de tam tersi bir politika izlemiştir. Suriye rejiminin düşmesini istemeyen İran, buradaki stratejik çıkarlarının zarar görmemesi için Suriye rejimine destek açıklamaları yapmıştır. Zaman içerisinde siyasi desteğini ilerleterek askerî danışmanlık adı altında Suriye’ye asker de göndermeye başlayan İran, Suriye rejiminin yanındaki yerini fiilî olarak ortaya koymuştur.

Suriye’nin bölgedeki diğer komşusu Türkiye ile ilişkileri ise hemen her zaman gerilimli bir seyir izlemiştir. 1. Dünya Savaşı’ndan sonra Fransa işgaline giren Suriye’de siyasi yapı başından itibaren Türkiye karşıtlığı üzerine dizayn edilirken, 1938 yılında Hatay’ın Türkiye’ye katılmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler düşmanlığa dönüşmüştür. 1954 yılına gelindiğinde Suriye’de yapılan parlamento seçimlerinde Baas Partisi ve Suriye Komünist Partisi’nin çoğunluğu ele geçirmesi üzerine gündeme gelen rejim değişikliği, Türkiye tarafından endişeyle karşılanmıştır. Türkiye bu endişelerini gidermek için seçimden sonraki dönemde, ilişkilerin yumuşaması ve düzelmesi için Suriye’ye başbakanlık seviyesinde bir ziyarette bulunmuştur. Ziyaret kapsamında Suriye’ye giden dönemin Başbakanı Adnan Menderes’in amacı, Türkiye’nin liderliğinde kurulacak olan Bağdat Pakti’na Suriye’nin de katılmasını sağlamaktı. Fakat Suriye yönetiminin bu teklife olumsuz cevap vermesi, akabinde Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin kurulması için Türkiye düşmanlığı üzerinden Arap liderliğine oynayan Cemal Abdülnasır liderliğindeki Mısır ile görüşmeye başlaması, ilişkilerde hedeflenen yumuşamayı getirmemiştir. Bütün bunların yanı sıra 1957’deki casus uçak olayını da kendisine yönelik bir tehdit olarak değerlendiren Türkiye, sınıra askerî yığınak yaparak olası bir askerî müdahale için hazırlık yapmıştır. Bu sıcak gelişmeler üzerine SSCB ve ABD yönetimlerinin araya girmesiyle savaşın eşiğinden dönen iki ülke ilişkileri uzun süre asgari düzeyde devam etmiştir.

Dönemin konjonktürüne bakıldığında, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye ve Suriye ilişkilerinde de Soğuk Savaş’ın etkileri görülmektedir. Farklı bloklarda yer alan iki ülke ilişkilerinde Doğu bloğunun dağılmasına kadar hemen hiç yumuşama olmamıştır. Bu dönemde Türkiye ve Suriye arasında Fırat ve Dicle nehirlerinin sularının kullanımı konusu üzerinden ortaya atılan su sorunu meselesi bir yana, Suriye yönetimi-

nin Türkiye’nin gelişmesini ve bölgede güçlenmesini engellemek için PKK terör örgütünü desteklemesi, 2000’li yıllara kadar Suriye-Türkiye ilişkilerinin en önemli kriz maddeleri olmuştur. 1998 yılında Mısır’ın arabuluculuğuyla Suriye-Türkiye arasında imzalanan Adana Mutabakatı’ndan sonra ise iki ülke ilişkilerinin seyri olumlu yönde değişmeye başlamıştır.

2000’li yıllarla birlikte Türkiye ve Suriye’deki iktidar sahiplerinin değişmesi, iki ülke arasındaki iş birliği fırsatlarını arttırmıştır. Türkiye’de yeni yönetimin komşularla ilişkilerin geliştirilmesine yönelik politikaları, Suriye’de Hafız Esed’in ölümüyle yerine gelen oğlu Beşşar Esed’in ılımlı yaklaşımı, iki ülke arasındaki buzları eritip ilişkilerin gelişmesine yardım etmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet N. Sezer’in Suriye’ye ziyarette bulunması, buna karşılık Beşşar Esed’in 1946’dan sonra ilk defa Suriye’den Türkiye’ye devlet başkanı düzeyinde bir ziyaret gerçekleştirmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştiğinin göstergesi olmuştur. 2007 yılında Serbest Ticaret Anlaşması’nın imzalanması, 2008 yılında İsrail-Suriye arasındaki gerginlikte Türkiye’nin arabuluculuk yapması, Türkiye-Suriye ilişkilerindeki perdeyi kaldırmış ve bölgede iki müttefik ülke olma yoluna gidilmiştir. 2009 yılında yüksek düzeyli Stratejik İşbirliği Anlaşması’nın imzalanmasıyla ilişkiler daha da güçlendirilmiştir.

2011 yılında Arap Baharı olaylarının Suriye’ye uzanması akabinde Türkiye, Şam yönetimi ile demokrasi talep eden Suriye halkı arasında denge siyaseti yürütmeye çalışmıştır. Ancak tüm uzlaşma çağrılarını cevapsız bırakan Esed yönetimi, halkının taleplerine sert bir şekilde karşılık vermiş ve bu tutumuyla ülkede halen devam eden savaşın fitilini ateşlemiştir. 2011 yılı sonundan itibaren tüm arabuluculuk çabalarının geri çevrilmesinden sonra Türkiye-Suriye ilişkileri tekrar gerilimli bir sürece girmiştir. Bu aşamada Türkiye, tercihini Suriye halkından yana yaparak rejim karşıtı bir pozisyon almıştır. Bu dönemden itibaren iki ülke ilişkileri yeniden kötüleşmiş ve düşmanlık dalgasında yeni bir dönem başlamıştır.

Bu bağlamda, Türkiye-İran ilişkilerinde Suriye’nin rolü tam bir oyun değiştiriciliktir. 1979 İran Devrimi’nden sonra Suriye’yi müttefik ülke ilan ederek yakın ilişkiler kuran İran’a karşı Türkiye, 2000’li yıllardan itibaren Suriye ile ilişkilerini geliştirmiştir. Ancak Türkiye

bu dönemde her ne kadar Suriye ile yakın iş birliği içerisinde olsa da İran'ın bölgede elde ettiği siyasi, ekonomik ve dinî nüfuzu kıramamıştır. Son 15 yıldır Ortadoğu bölgesinde nüfuz mücadelesi içerisinde olan İran, Şii yayılcılığı üzerinden bölge ülkeleri arasında alan açmaya çalışmaktadır. Türkiye ise tarihî ağabeylik misyonu üzerinden bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılan kapısı konumunda olan Suriye'yi kaybetmek istememesi, İran ile girişilen nüfuz mücadelesini derinleştirmektedir. 2003 yılında Amerika'nın Irak'ı işgal edip Saddam Hüseyin rejimini devirmesinden sonra yönetime İran'la müttefik Şii bir hükümetin gelmesi, İran yönetiminin bölgedeki egemenlik alanını zaten genişletmişti. Türkiye'nin Irak'taki çıkarlarını zedeleyen bu durumun benzeri bir sürecin oluşmasını istemeyen Türkiye, Suriye'deki gerginlikte muhalifleri destekleyerek Ortadoğu ile tek bağlantısı durumundaki toprakların kaderi üzerinde kendisine yakın gördüğü tercihi yapmıştır. Ancak Türkiye, muhaliflere hiçbir zaman İran'ın Suriye rejimine olan desteği gibi kapsamlı bir askerî destek sağlamamıştır. Kaldı ki Türkiye'nin muhaliflere lojistik ve siyasi alanda sağladığı destek, İran'ın Suriye yönetimine verdiği askerî destek karşısında son derece zayıf kalmaktadır. Bu sebeple bugün Suriye üzerinde devam eden güç mücadelesinde İran'ın eli daha güçlü görünmektedir.

İran'ın Suriye'ye bu kadar yoğun destekte bulunması, sadece Suriye üzerindeki çıkarları ile açıklanamamaktadır. İranlılar açısından Suriye'nin düşmesi, aslında İran'ın düşmesi olarak algılandığından İran, Suriye'nin güvenliğini kendi güvenliği için zaruri görmektedir. Bu noktada İran yönetiminin Türkiye ile Suriye arasında seçim yapma noktasına gelindiğinde Suriye'yi seçeceğini beyan etmesi, İran'ın Suriye'ye verdiği önemin en açık göstergesidir. İran'ın Suriye'ye desteğinde Rusya'yı da yanına çekmesi, Suriye konusunda elini güçlendiren bir başka gelişme olmuştur.

İran'ın Suriye üzerinde bu kadar güçlü olmasında etkili olan bir diğer gelişme ise, Batı ile vardığı nükleer uzlaşmadır. Ambargoların kalkmasıyla ekonomik olarak rahatlayan İran, Batı nezdinde sahip olduğu terör destekçisi imajından DEAŞ sayesinde kurtulmuş ve terörle mücadele eden ülke imajına bürünmüştür. Bu yeni imajı İran'ın bölgedeki elini de güçlendirmektedir. Öte yandan Türkiye bu dönemde İran'ın aksine sık sık

DEAŞ'e destek veren ülke olarak lanse edilmiş, bu ise Türkiye'nin kamuoyu nezdindeki imajını olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Suriye yönetiminin ve dolaylı olarak İran'ın desteklediği PKK (PYD) terör örgütünün Türkiye sınırları içerisinde eylemlere başlaması, Türkiye'nin bu terör örgütüyle askerî olarak mücadele etmesi, enerjisinin bu tarafta yönelmesine neden olmuştur. Diğer taraftan Suriye muhaliflerinin istenilen düzeyde başarılı olamaması da Türkiye'nin Suriye'de İran karşısında elini zayıflatan bir unsur olmuştur.

Sonuç olarak Türkiye ve İran, her ne kadar Suriye konusunda farklı politikalar ve çözüm yolları benimsemiş olsalar da çıkarları gereği ikili ilişkilerinde doğrudan çatışma içerisine girmeyeceklerdir. İki ülkenin ekonomik olarak birbirine bağlı olması ve kazan kazan durumunun politikaların belirlenmesinde etkili olması, ilişkilerin gerilemesinde fren görevi görmektedir. Kısa dönemde Suriye'de bir çözüme ulaşılması mümkün görünmese de uzun vadede Suriye'deki iç savaşın her iki ülkeye de maliyeti ağır olacaktır. Bu nedenle muhtemel bir barış durumunda, çözüm için yine aynı masaya oturacak taraflar arasında olacakları için, İran-Türkiye ilişkilerindeki kriz ortamının soğuk savaş düzeyinde tutulması, her iki ülkenin menfaatleri için orta yollu bir çözüm olarak görünmektedir.